

ПРАЦІ МОЛОДИХ НАУКОВЦІВ

УДК 94 (430)

Світлана Косяк

НІМЕЦЬКИЙ КОЛОНІАЛЬНО-ТОВАРИСЬКИЙ РУХ: ПОЧАТКОВИЙ ЕТАП (1842–1882 РР.)

У статті проаналізовано процес виникнення, склад, ідейні й організаційні засади діяльності перших німецьких колоніальних організацій, товариств і союзів.

Ключові слова: Німеччина, колоніально-товариський рух, колоніальна політика.

У середині та другій половині XIX століття в Німеччині розпочалося й активно здійснювалося організаційне об'єднання колоніально-товариського руху. Утворився цілий ряд колоніальних об'єднань, союзів, товариств, організацій. Все це активізувало потужну колоніальну пропаганду і поставило на порядок денний, як невідкладне завдання, перехід кайзерівської Німеччини до заокеанських завоювань і завершення процесу становлення ідеологічних основ німецького колоніалізму.

Мета дослідження – системна характеристика процесу виникнення та діяльності колоніально-товариського руху в Німеччині впродовж чотирьох десятиліть, які передували її вступу на шлях офіційної колоніальної політики. Хронологічні рамки наукової розвідки охоплюють час від початку створення перших проколоніальних організацій (1842 р.) до виникнення потужного загальнонімецького товариства – Німецького колоніального союзу (1882 р.). Саме на цей час припадає активізація політичних і пропагандистських зусиль, спрямованих на обґрунтування необхідності вступу німецької держави на шлях офіційної колоніальної політики. Загалом, наукове дослідження початкового етапу німецького колоніально-товариського руху підсумовує, систематизує та розвиває у комплексному аналітичному ключі попередні доробки істориків (Л. Зандер, Л. Вакербек, Д. Кроне, К. Клаус, К. Браде, Г. Лот, К. Баде, В. Возняк) у цій галузі проблематики з історії німецького колоніалізму.

Утворення і діяльність місіонерських товариств

Одними з перших організацій, котрі за своєю спрямованістю не були колоніальними, проте справляли суттєвий вплив на розвиток німецької колоніальної експансії, стали місіонерські товариства. Вони стали провідниками німецького впливу в заморських країнах задовго до офіційного початку колоніальних загарбань і зробили певний внесок у формування деяких принципів та ідей колоніалізму, розвиток колоніальної пропаганди.

Обіцяючи в нагороду за обернення в християнство право на одержання різних благ на небі, присипляючи пильність і послаблюючи волю туземних народів до опору, місіонери надавали дуже велику послугу колонізаторам у справі забезпечення найсприятливішої політичної обстановки для майбутніх анексій. Можна з повним правом стверджувати, що Німецька Східна і Південно-Західна Африка були класичним прикладом того, як християнські місіонерські товариства багаторічною діяльністю створили передумови для колоніального підкорення цих територій. Місіонерські організації прагнули перетягнути на свій бік побільше африканців, бо “ідея Бога” повинна була допомогти їм тримати місцеве населення у покорі.

Разом з тим місіонерський рух необхідно розглядати не тільки з точки зору класових, але й загальнолюдських цінностей. Місіонерам доводилося довго жити серед корінного

населення різних країн і виходити з соціально-економічної і політичної дійсності. Серед них були не тільки священики, але й лікарі, вчителі, філологи, етнографи, географи, археологи. Вони зробили певний внесок у розвиток культури й освіти в Африці та Океанії, у ряді випадків співчували боротьбі корінного населення проти рабства і гноблення, допомагали африканським народам врегулювати міжетнічні та міжплеменні конфлікти, виступали посередниками під час переговорів з білими колоністами, зібрали багато цінних з наукової точки зору відомостей з історії, культури, географії жителів заморських територій.

Німецькими місіонерами-першопрохідцями в Африку були члени Рейнського місіонерського товариства, які у 1842 р. заснували протестантську колонію в Південно-Західній Африці. Через п'ять років на території Того почали працювати представники протестантського Північнонімецького місіонерського товариства Бремена і Гамбурга. Там же, а також у Камеруні в той час зміцнювало свої позиції Базельське місіонерське товариство. Місіонерські колонії були створені в 1869 році на сході Африки – в Узамбарі і на Занзібарі. Напередодні перших колоніальних загарбань священики, монахи і монахині 495 протестантських і католицьких місіонерських відділень, більшість з яких були створені в Африці, брали безпосередню участь у проведенні німецької колоніальної політики за допомогою ідеологічного впливу на свідомість африканських народів [1].

Поряд з “просвітництвом” місцевого населення у пронимецькому дусі місіонерські товариства самостійно організовували торгово-акціонерні колонізаційні компанії. У 1864 р. місіонери створили в Німеччині компанії з капіталом понад 700 тис. марок для ведення торгівлі з країнами Африки. У 70-х роках вони з'єдналися з утвореними німецькими комерційними підприємствами “Місіон Гандельс-Акцієнгезельшафт” і спільно почали займатися різними торговельними операціями [2]. Утвердження місіонерських центрів німецької протестантської і євангелістської церков на території Африки здійснювалося з метою ведення торгівлі, розвідки колоніальних дій європейських сусідів, визначення “вільних” земель, забезпечення воєнних експедицій необхідною інформацією, а також створення організацій культурно-просвітницького і медичного типу (церков, релігійних шкіл, лікарень тощо). Вони мали сприяти формуванню у місцевого населення психології покори і переконання в неминучості та необхідності колоніального німецького господарювання на їхній споконвічній території.

Починаючи з 1880 р., Рейнське місіонерське товариство стало відкрито вимагати німецької експансії у Південно-Західну Африку. Завдяки діяльності рейнських місіонерів і незважаючи на протидію англійців, уже на той час установився добрий зв'язок з Ангра-Пекеною. Фабрі, використовуючи своє особисте знайомство з віце-канцлером О. Штольбергом-Вернігероде, отримав доступ у міністерство закордонних справ і на початку травня 1880 р. зробив там доповідь про свої плани стосовно Південно-Західної Африки. Напевно він справив вплив на слухачів, бо у записній книжці одного з референтів МЗС про західне узбережжя Африки було занотовано: “Весь відрізок узбережжя від Чорного мису до Уолфіш-Бея, швидше всього, до цього часу не захоплений жодною іноземною державою... Було б добре, якби німецький корабель зробив огляд і спостереження на місці. Але ми ні в якому випадку не повинні втратити гирло р. Грейт-Фіш, яким слід постійно користуватися, як і Олександр-Бей” [3] (це ще раз підтверджує зацікавленість німецького уряду в майбутньому підприємстві купця Людеріца в районі Ангра-Пекени – С. К.).

Перші колоніальні союзи й товариства

Фабрі й надалі прагнув здійснити свої плани відносно півдня Африки. Саме завдяки йому наприкінці 1881 р. міністерство закордонних справ надало кошти і можливість інженеру К. Хепфнеру для поїздки, “метою якої служила розвідка покладів руди у Південно-Західній Африці” [4]. У той час були прогнози щодо великих природних багатств цієї території. Так, за розрахунками доктора Зедбера, “Африка – справжня країна золота, але видобуток його поки що відносно мізерний внаслідок того, що ця частина світу ще мало колонізована європейцями”, але вона “швидко піде в гору”, як тільки розпочнуть експлуатацію “африканських золотих запасів” [5].

Для швидшого втілення в життя своїх планів стосовно Південно-Західної Африки, Фабрі прагнув використати новостворену організацію – Західнонімецький союз колонізації та експорту (1881 р.). Крім цього товариства в Німеччині на рубежі 70–80-х рр. XIX ст. виникає цілий ряд інших колоніальних організацій. Так, у кінці 1878 р. географ Яннаш заснував Центральний союз торгової географії і сприяння німецьким інтересам за кордоном. Органом союзу і одним з рупорів колоніальної пропаганди став журнал “Експорт”. У цьому ж році організаційно сформувалося Берлінське африканське товариство, головою якого був обраний відомий мандрівник Нахтігаль. Своє головне завдання товариство Нахтігала вбачало у науковій підготовці умов для успішного здійснення в майбутньому німецьких колоніальних загарбань. Через рік у Лейпцигу була створена ще одна подібна організація – Союз торговельної географії і колоніальної політики.

Підтвердженням того, що ідеї німецького колоніалізму формувалися, у першу чергу, як ідеї торгово-промислових буржуазних кіл, служить приклад ще однієї організації – Німецького товариства морської торгівлі. Установче оголошення про його створення було надруковане 14 січня 1880 р. в додатку до газети “Альгемайне Цайтунг”. Серед засновників товариства були вже згадувані Блейхредер і Ганзман, Опенгейм і Куссеров. В установчому оголошенні зазначалося, що свої головні завдання товариство вбачало у заморській торгівлі, запровадженні факторій і плантацій на островах Океанії. При цьому основну увагу передбачалося звернути на плантаційну справу і налагодження регулярного пароплавного сполучення між Німеччиною і Самоа. Капітал Німецького товариства морської торгівлі оцінювався у 8 – 10 млн марок [6]. Спираючись також на державну підтримку, воно повинно було підпорядкувати собі обширний район Океанії і створити там плантаційні, транспортні та інші підприємства. Це було перше якісно нове колоніальне об’єднання, яке започаткувало створення великих колоніальних товариств-монополій, які пізніше утвердилися у всіх німецьких колоніях.

Діяльність різного роду колоніальних союзів, товариств, експедицій стала невід’ємною складовою частиною завершального етапу становлення колоніалістської ідеології. Безпосереднє керівництво ними прибирала до рук буржуазія, яка пропонувала і навіть іноді здійснювала колоніально-політичні проекти. Уже до середини 1880 р. в Німеччині налічувалося десь з десятків колоніальних союзів тільки загальнонімецького значення, кількість їх членів досягла приблизно 6 тисяч [7]. Крім того, в Африці тільки в 1881 р. працювало 45 німецьких експедицій [8]. Утворення колоніальних об’єднань вело до матеріалізації і прискорення практичного втілення в життя ідей колоніалізму.

Утворення і діяльність Німецького колоніального союзу

Головну роль в організаційно-пропагандистській діяльності у першій половині і середині 80-х рр. XIX ст. відігравав Німецький колоніальний союз. На той час він був найбільш чисельною і впливовою організацією, яка займалася колоніальною пропагандою. До його складу поступово вливалися інші подібного роду союзи і товариства. Виникнення Німецького колоніального союзу свідчило про те, що ідеї і дух колоніалізму охопили досить широкі верстви німецького суспільства, особливо різні групи буржуазії та інтелігенції.

Формально заснування цього союзу відбулося на зборах у Франкфурті-на-Майні 6 грудня 1882 р. Але заклик до утворення Німецького колоніального союзу був опублікований ще у листопаді 1882 р. групою впливових представників капіталу, юнкерства й інтелігенції. У ньому ставилася вимога негайно приступити “до практичного вирішення колоніального питання шляхом запровадження торгових станцій у вигляді початкових пунктів торгових підприємств”, не чекаючи, поки експансіоністську політику почне проводити уряд [9]. Незважаючи на опублікований “Заклик”, у виступах організаторів Німецького колоніального союзу відчувалися значні розходження. Це, у кінцевому підсумку, призвело до прийняття більш стриманого формулювання завдань союзу, ніж те, що було в “Заклику”. Так, відомий мандрівник Рольфс вважав за необхідне обмежитися вивченням історичної і юридичної сторін справи, а колоніальні справи повністю передати до рук купців. Банкір Г. Майер вказував на безсилля Німеччини за океаном і висловлювався проти

заснування колоній для емігрантів. Він заявив також, що торгові колонії не потрібні, тому що німецькі торговельні фірми за кордоном процвітають і без них. Однак він все ж взяв участь у заснуванні союзу. Барон Мальтцан наполягав на практичній діяльності з метою підготовки до створення в майбутньому торгових колоній. Тим часом керівник Рейнського місіонерського товариства у Вупперталі Фабрі найбільшу увагу звертав на необхідність організації масової німецької еміграції. Його проект повною мірою торкався інтересів широких верств народу, які прагнули до розв'язання еміграційної проблеми. Виступаючи з заключним словом, лідер націонал-лібералів Мікель говорив про “захист національної праці”, для якого нібито потрібна колоніальна політика. Він пропонував об'єднатися навколо закликів до колоніальної експансії всіх німців незалежно від їх партійно-політичних поглядів і підтримати орієнтацію Мальтцана на загарбання тропічних країн [10]. Цим німецька буржуазія уже готувалася зайнятися, бо тоді тільки така експансія вбачалася їй прийнятною.

Німецький колоніальний союз очолило правління з 24 чоловік. Його президентом став “вільний консерватор” князь Гогенлоє-Лангенбург. Почалася посиленна вербовка нових членів. Мінімальний членський внесок становив 6 марок на рік [11]. Якщо під час заснування союзу до нього вступило приблизно 200 чоловік, то через рік, у січні 1834 р., він нараховував уже 3260 членів. У їх числі були і колективні: міські общини, купецькі союзи, торговельні палати тощо. На той час союз охопив шляхом індивідуального і колективного членства 492 населених пункти в Німеччині та 43 – за її межами. Центром союзу був Франкфурт-на-Майні. Його місцеві відділення виникли у Мангеймі, Вісбадені, Дармштадті, Хемніці, Штутгарті, Білефельді, Стендалі та інших містах [12]. Німецький колоніальний союз діяв переважно в Західній і Південній Німеччині.

У результаті аналізу соціального складу членів Німецького колоніального союзу слід зазначити, що його заснували відомі представники юнкерства, капіталу та інтелігенції. Серед них – майбутній намісник Ельзас-Лотарингії князь Гогенлоє-Лангенбург; члени німецького рейхстагу обер-президент пруських провінцій граф Штольберг-Вернігероде і граф Арнім-Бойтценбург; великі сілезькі магнати герцог фон Ратібор та граф Доннерсмарк; найбільш впливові лідери націонал-ліберальної партії Бенігсен, Мікель, Гамахер; банкір Майер; таємні комерційні радники Хеймендаль з Крефельда, Фрідріхс з Ремшайда і Вейерман з Лейхлінгена; професори Хассе з Лейпцига і Дюнкельберг з Бонна; представники крупної буржуазії Бааре, Брюнінг, Зігле і Штум; письменник Г. Фрейтаг та публіцист барон Брюнген; відомі географи і мандрівники Фішер, Рольфс, Кіргоф; знаменитий археолог Шліман та учені Рошер і Шмоллер [13].

Необхідно підкреслити, що керівну роль у Німецькому колоніальному союзі відігравали лідери націонал-ліберальної партії. Буржуазія не залишилася осторонь від піднятого колоніального ажіотажу. Але більша її частина бачила завдання союзу в колоніальній пропаганді, у підготовці народних мас до розуміння необхідності майбутніх загарбань, а не в негайній практичній діяльності щодо заснування колоній. В установчій відозві союзу говорилося, що його головним завданням є формування громадської думки з тією метою, “щоб нація була готова до великих рішень у той день, коли обставини складуться для цього сприятливо” [14]. З урахуванням цих нових історичних обставин поява своєрідного ідеологічного, пропагандистського національного центру, який взяв на себе основні функції з організації цілеспрямованого впливу на суспільну свідомість, вживлення в загальну структуру суспільних орієнтирів нових зовнішньополітичних потреб міцніючої німецької економіки, була закономірною. Звичайно, на умови роботи Німецького колоніального союзу суттєво вплинули певні зміни у підходах німецького уряду до колоніального питання, що забезпечило урядову підтримку позицій членів союзу. Більш інтенсивне колоніальне забарвлення суспільної психології, на думку урядовців високого рангу, мало також якоюсь мірою пом'якшувати загострення соціальних протиріч і протидіяти поширенню соціалістичної ідеї. Німецький колоніальний союз зосередив у своїх руках могутні важелі пропагандистського впливу на широкі народні маси, всі верстви і соціальні групи німецького

населення. Його створення означало, що колоніально-експансіоністський рух у Німеччині нарешті одержав справжній організаційний та ідеологічний центр.

Підсумуємо, що у формуванні колоніальних поглядів і переконань про назрілу необхідність колоніальної політики за океаном для кайзерівської Німеччини брали участь різноманітні колоніальні товариства, місіонерські організації, торговельні союзи та об'єднання. Серед них роль справжнього організаційного центру колоніально-пропагандистського руху став відігравати з 1882 р. Німецький колоніальний союз, який спирався на підтримку найвпливовіших суспільних сил і німецького уряду. Він зосередив у своїх руках могутні засоби пропагандистського впливу на народні маси, всі верстви і групи німецького населення. Великі промисловці й банкіри, які входили до союзу, були зацікавлені у здійсненні широкомасштабних колоніальних загарбань. Розробляючи експансіоністські плани і субсидуючи їх здійснення, вони водночас створили для себе “опорні пункти” в націонал-ліберальній та імперській партіях, у колах вищої аристократії. Колоніально-експансіоністський рух у Німеччині в результаті створення Німецького колоніального союзу отримав організаційний та ідеологічний центр, що свідчило про його відповідний розмах і силу.

Список використаних джерел

1. *Deutschland als Kolonialmacht. Dreissig Jahre deutsche Kolonialgeschichte.* – В., 1914. – S. 255–256, 287–288.
2. *Сборник консульских донесений.* – 1900. – Вып. I. – С. 3.
3. Дрекслер Х. Юго-Западная Африка под германским колониальным господством, 1884–1915 / Хорст Дрекслер [Пер. с нем.]. – М., 1987. – С. 27.
4. Дрекслер Х. Юго-Западная Африка под германским колониальным господством, 1884–1915 / Хорст Дрекслер [Пер. с нем.]. – М., 1987. – С. 28.
5. *Новое время.* – 23.08.1879. – С. 504.
6. *Allgemeine Zeitung.* – 14.01.1880.
7. *Allgemeine Zeitung.* – 5.07.1883.
8. Zimmermann A. *Geschichte der deutschen Kolonialpolitik* / A. Zimmermann. – В., 1914. – S. 51.
9. *Kölnische Zeitung.* – 20.11.1882.
10. *Kölnische Zeitung.* – 8.12.1882.
11. *Europäischer Geschichtskalender.* – München, 1883. – S. 10.
12. *Kölnische Zeitung.* – 7.01.1884.
13. Hagen M. *Bismarcks Kolonialpolitik* / M. Hagen. – Stuttgart-B., 1923. – S. 37–38.
14. *Europäischer Geschichtskalender.* – München, 1883. – S. 10.

Светлана Косяк

НЕМЕЦКОЕ КОЛОНИАЛЬНО-ТОВАРИЩЕСКОЕ ДВИЖЕНИЕ: НАЧАЛЬНЫЙ ЭТАП (1842–1882 ГГ.)

В статье проанализирован процесс возникновения, состав, идейные и организационные начала деятельности первых немецких колониальных организаций, товариществ и союзов.

Ключевые слова: Германия, колониально товарищеское движение, колониальная политика.

Svitlana Kosiak

GERMAN COLONIAL FELLOW MOVEMENT: THE START-UP PHASE (1842–1882)

In the article examined the process of composition, ideological and organizational basis of the first German colonial entities, partnerships and alliances.

Key words: Germany, colonial fellow movement, colonial policies.